
KATALOG GLAGOLJSKIH NATPISA

(Branko Fučić, *Glagoljski natpisi*, Djela JAZU 57, Zagreb 1982, str. VII — XII + 1—420)

Stjepan Damjanović

Knjiga Branka Fučića *Glagoljski natpisi* sadrži ove dijelove: *Predgovor* (pisali su ga A. Nazor i J. Hamm), *Kratice literature i arhivskih vrela*, *Uvod* (1—24), *Katalog* (25—390) i *Indeksi* (393—420). Predmet su njezine obrade glagoljski natpisi i to oni urezani u kamenu i oni uparani u zid, tj. grafiti. Tako smo dobili prvi katalog koji obrađuje samo glagoljske epigrafe, mada su oni u zajednici s drugim natpisima i drugim tekstovima izdavani i prije (I. Kukuljević, Đ. Šurmin, L. Jelić).

Epigrafski spomenici čine se kadšto kao drugotan izvor za proučavanje povijesti (jezične, književne, kulturne, gospodarske, političke) sredine u kojoj su nastali. Njihovi su tekstovi kratki, isti se sadržaji često ponavljaju. Ipak, epigrafski spomenici imaju i jednu veliku prednost: kamen i zid su teško prenosivi, pa za zapise koje na određenom mjestu nađemo s velikom sigurnošću pretpostavljamo da su na tom mjestu i nastali. Oni su stoga »čvrste uporišne točke kulturne geografije« (B. Fučić). Kadšto će u njima povjesničar jezika naći značajan podatak, a ima i takvih koje doživljavamo kao književnu poruku.

B. Fučić je primijetio da mnogih iz literature i arhiva poznatih natpisa više nema. Izračunao je da ih je nestalo 13 — 14%. S druge strane, poslije rata nađeno je 58% od ukupnog broja danas poznatih spomenika. Jasno je da se oni ne nalaze u prijašnjim katalogima. Bilo je puno razloga da se piše jedna ovakva knjiga: sreća je što se našlo i sredstava i, prije svega, što se našao čovjek koji je mogao, htio i znao obaviti jedan velik i uistinu složen posao.

Uvod sadrži nekoliko dijelova. U prvom dijelu autor daje topografiju i kronologiju glagoljskih natpisa. Topografija pokazuje da se kompaktna jezgra naših najstarijih spomenika nalazi

na hrvatskom sjeverozapadu dok su na ostalim područjima tragovi neznatni (Makedonija, Bosanska krajina, Hercegovina, srednjodalmatinsko područje). Na kartama priloženim uz ovaj dio teksta lijepo možemo pratiti kako se epigrafika širi iz kvarnerskog bazena u srednju i sjeveroistočnu Istru u razdoblju od 11. do 12. stoljeća. Slika se bitno ne mijenja ni u 13. i 14. stoljeću, a onda u 15. i 16. dolazi do eksplozije glagoljskih epigrafa. Nalazimo ih tada u unutrašnjoj Hrvatskoj, na zadarskom području, u Bihačkoj krajini, u Koparštini — a Istra je cijela prekrivena brojnim kamenim spomenicima. U 16. i 17. stoljeću vidljivo je povlačenje na početne teritorije, pa u 17. stoljeću glagoljaši klešu svoje natpise na otoku Krku, na zadarskim otocima i u zadarskom zaleđu.

Transkripcija i transliteracija dva su postupka prenošenja znakova iz jednoga grafijskoga sustava u drugi. Razlikuju se po tome što transkripcija pokušava rekonstruirati izgovor, a transliteracija za svaki znak u jednom sustavu traži adekvatan u drugom i pritom ne vodi računa o izgovoru. Tako ćemo npr. glagoljsko ili ćiriljičko »jat« u latiničkoj transkripciji prenijeti kao *ja* ili kao *je*, ovisno o poziciji u riječi, tj. ovisno o (pretpostavljenom) izgovoru. U transliteraciji ćemo pak upotrijebiti znak *ĵ* jer nam za znak treba znak. Taj primjer ujedno pokazuje da nije dosljedna praksa koja upotrebljava dva znaka: *ě* (kad se čita kao *je*) i *ě* (kad se čita kao *ja*). Upotrijebiti dva znaka znači uključiti izgovor. B. Fučić se odlučio da sve tekstove donese i u transliteraciji i u transkripciji. Takav postupak lako je opravdati, dapače, kadgod je moguće, trebalo bi tako postupati. Onima koje prvenstveno zanima sadržaj poruke transliteracija bi činila određene teškoće, ali ona je neophodna npr. povjesničarima jezika jer oni moraju znati kako je nešto u originalu bilo zapisano. Transkripciji, kako ju je Fučić proveo, nema većih zamjerki. (Tu i tamo, kao npr. na 151. str. i na nekim drugim mjestima, u transkripciji se javlja transliteracija *bĕ* umjesto *bje* i sl.) Što se transliteracije tiče, Fučić se uglavnom držao načina na koji se u nas transliteriraju hrvatskoglagoljski tekstovi. I on transliterira »jat« na dva načina, za glagoljaško »ju« upotrijebio je kombinaciju majuskulnog *J* i minuskulnog *u*, tj. *Ju*, dok je oznaku *JU* »rezervirao« za slučajeve kada je glasovna skupina *ju* pisana u glagoljici s dva znaka. Glagoljaško »šta« transliterira kao *št*, *šč*, *ó*. Svi ti primjeri pokazuju da bi bilo uputno ujednačiti načine transliteriranja i za svaki znak u glagoljici odrediti jedan adekvat u latinici. To bi samo u početku i samo u nekim slučajevima zasmetalo oči naviknute na nešto drugo, ali bi uskoro postalo obično, a red bi bio znatno veći. »Jat« bi trebalo prenositi jednim znakom (npr. *ĵ*), »ju« također (npr. *ĵi*), za »đerv« bi trebalo prihvatiti Hercigonjin prijedlog (*ĵ*), a za »šta« bi valjalo također uzeti jedno

slovo, npr. »nezaposleno« ć ili npr. ž. Apostrof bi se označavao apostrofom, a »štapić« šesticom. I da ne bi bilo nesporazuma: ovo nisu zamjerke autoru, niti bilo kome drugome, ovo je samo pokušaj da se ukaže na problem i da se potakne iznalaženje najboljih rješenja.

U odjeljku o paleografskim napomenama dobili smo jedan vrlo temeljit i pouzdan nacrt za sustavnu paleografiju glagoljskog pisma. Polazeći od načela »da je u grafiji slova najodlučnija odrednica duktus (ductus), tj. broj, redosljed i smjer kontinuiranih poteza perom«, autor upozorava na bitnu razliku između natpisa i grafita. Natpise u pravilu ne kleše autor teksta, nego klesar koji glagoljska slova gleda i prenosi kao sliku. Kod grafita je autor teksta i pisar ista osoba, pa je njihovo značenje za paleografiju znatno veće. Tisućljetni razvoj glagoljskoga pisma Fučić dijeli na 5 perioda: 1. obla glagoljica, 2. pismo formativnog perioda, 3. ustav (hrvatska uglati glagoljica), 4. poluustav i 5. kurziv. Prvom razdoblju pripadaju naši epigrafski spomenici iz 11. stoljeća, drugo je karakteristično po postupnom prijelazu obla glagoljice u glagoljski ustav (taj se prijelaz odvija u 12. i 13. stoljeću), ustav pripada drugoj polovici 14. i 15. stoljeću, a od kraja 14. stoljeća usporedo s ustavom razvija se, uglavnom u neliturgijskim kodeksima, poluustav. Od 15. stoljeća u administraciji se upotrebljava kurziv. Fučić je svaki period opisao paleografski i upozorio na najvažnije spomenike svakoga razdoblja. Zatim je na primjeru 18 zanimljivijih (paleografski) slova pokazao izmjene koje su se događale s pojedinim slovima u vremenskom rasponu od kanonskog, tj. panonsko-moravskog perioda do pojave kurziva u hrvatskim notarijatima. Ovaj bismo dio knjige mogli nazvati uvodom u glagoljsku paleografiju. I doista, te će stranice biti, zajedno s onima koje govore o brojnoj vrijednosti glagoljskih slova i o skraćenicama, velika pomoć svakome tko želi svladati abecedu paleografskog istraživanja. Zadnji odjeljak *Uvoda* govori o ambijentima u kojima su nastajali glagoljski natpisi. Fučić nam iz prebogate svoje zbinke predstavlja one karakteristične i zanimljive primjerke. Iznosi svoje stavove o smislu ovakvih istraživanja i svoje poglede na glagoljaštvo i hrvatsku kulturnu povijest. Završne rečenice *Uvoda* predstavljaju taj stav najočitije. Govoreći o senjskom reljefu s likom sv. Martina i s glagoljskim natpisom iz 1330. godine on kaže: »Na spomeniku je u reljefu uklesan svetac; to je sv. Martin iz Toursa. On nas spaja sa Zapadom; njegov kult smo primili sa slojem franačkih svetaca. Uz sveca su uklesana glagoljska slova; to je dar koji smo primili s Istoka, s genijalnim djelom jednoga Grka, Konstantina-Cirila. A kamen na kome se ostvarila ta sinteza Istoka i Zapada pripadao je — prije glagoljaša — antiknoj kulturi koja je našoj kulturi prethodila; kamen iz Senja nije drugo nego rimska žrtvena ara, kasnije pre-

klesana u reljef sv. Martina. Taj je kamen dio prastarog kame-nitog tla na kome su se u višemilenijskim zbivanjima taložile i ukrštavale kulture; on je dio zemlje uz koju nam je sudbinski vezan život i na kojoj se profilirala i naša nacionalna kultura« (str. 23).

Katalog je središnji dio knjige. U njemu je opisano oko tisu-ću glagoljskih natpisa i grafita. I dok čovjek čita stare zapise, prvo što upada u oči jest činjenica da glagoljica nije bila ni-kakvo ekskluzivno pismo. Njome su se pisale liturgijske knjige, ali njome je običan čovjek zabilježio kada je dogradio svoju kuću ili je na ladicama ormara označio gdje stoji koji dio odje-će. Autori tih natpisa najčešće se sami predstavljaju (»To pisa pop Mihovil«), a to predstavljanje nerijetko je i jedini sadržaj natpisa. I onda kao i danas čovjek je imao potrebu zabilježiti da je bio.

Glagoljaš bilježi gradnju crkve, želi sačuvati uspomenu na svoju mladu misu, govori o nepravdama i nedaćama. Tako npr. pop Mihovil »z Berma« zapisuje 1532. da je »vele tužan, zač mi se velika nepravda činjaše va vrime ovo«, a pop Matijaš piše na ploči iz 1442. godine nađenoj na groblju kraj Golubića (Bosna): »A Bog i sveta Marija i vas dvor nebeski, ne pomagajte tim, ki su pokrali blago svetoga Martina. Navlastito Bog ne pomozu ši-munu Mrmoniću...« Dok stoji pred kakvom slikom, glagoljaša spopada neodoljiva želja da zapiše, da upara u sliku svoj kome-nar. On će obasuti pogrđama Heroda (»Lotre, Irude nečisti!«), hrabrit će sv. Mihovila (»Udri Miho, udri!«) a nad glavom pismo-znanca uparat će: »Deri slipče nori to pismo«. U Barbanu, u crkvi sv. Jakova nalazimo razmišljanje o molitvi: »Ako srce ne moli, zaman jezik flafoli« a autor se odmah predstavlja, i to ovako: »To pisa Ivan, Žilin sin, kad bješe sit smokav suhi«. I tako bismo mogli redati u nedogled.

Već smo napomenuli da je svaki tekst transliteriran i trans-kribiran i vrlo često autor donosi izvrsnu fotografiju natpisa ili grafita, a ako je natpis izgubljen, Fučić donosi precrt iz neke od postojećih zbirki. Uz svaki spomenik navedena je dosad napisana literatura i označene su koordinate unutar kojih možemo mjesto naći na karti. Natpisi su poredani abecednim redom mjesta u kojima su nađeni, a ako je u istom mjestu nađeno više spome-nika, poredani su po starini. Posebnu teškoću predstavljale su rekonstrukcije oštećenih natpisa. I u taj posao je Fučić uložio ogroman trud. Proučavao je arhive, tražio podatke koji bi mu mogli pomoći u rekonstruiranju teksta i tako pročitao mnoge natpise koji su vrlo oštećeni i o njihovu bismo sadržaju bez ovakve pomoći samo nagađali.

Razumije se, osobitu važnost imaju oni najstariji natpisi, a najviše je mjesta i u Fučićevoj knjizi dobila — *Bušćanska ploča*.

Nakon svojega čitanja autor daje opis ploče, raspravlja o datiranju, govori o jeziku i pismu i, vrlo opširno, o historijatu istraživanja. Gdje govori o tome kako je Rački čitao 6. redak ploče (»sъ posla Vitoslěava v otocě«) potkrala se pogreška: *posla* nije 3. lice sg. prezenta nego aorista. No nigdje taj »dragi kamen hrvatskoga jezika« nije tako potpuno opisan kao ovdje. Poznato je da su sporna mjesta u čitanju i interpretiranju teksta *Bašćanske ploče* sam početak natpisa (1), kraj četvrtog i početak petog retka (2), peti i šesti redak (3) i značenje riječi Mikula u trinaestom retku. Fučić ta mjesta čita ovako: (1) na početku je *az* a ne datacija, (2) kraj četvrtog i početak petog retka čita kao nekada I. Črnčić: *svedomi*, (3) kraj petog i početak šestog retka čita *Licě* umjesto *Lucě* pa bi se tako na ploči nalazili župani Krbave i Like, (4) pod imenom *Mikula* smatra da se krije toponim samostanskog posjeda, a ne ime crkve ili samostana. Tako Fučićevo čitanje datira iz 1978. godine (u katalogu izložbe *Zagreb — riznica glagoljice*).

Indeksi su u ovakvim knjigama iznimno važni. U Fučićevoj knjizi nalazimo ih pet: 1. Osobna imena, 2. Prezimena, nadimci, 3. Titule, epiteti, časti, zanimanja, 4. Toponimi, ktetici, etnici, 5. Opći glosarij. Već je iz naziva vidljivo tko se i kakvoj pomoći može nadati.

Povjesničar umjetnosti Branko Fučić proučavajući istarske freske nailazio je često na glagoljaške zapise i tako je počeo sustavno istraživati glagoljsku epigrafiku. Činio je to desetljećima i rezultat toga rada je ova knjiga koja će zauzeti časno mjesto uz poznate kataloge koje je već objavila JAZU, kao što su npr. Mošinov i Štefanićev. Fučićeva knjiga bit će poticaj mnogima: ona se, naime, doimlje kao sjajno uređen teren s postavljenim čvrstim temeljima koji omogućuju mnogostruke i raznolike gradbe.